

Nigora Karimbayeva

*O'zbekiston davlat san'at va madaniyat instituti
"Sahna nutqi" kafedrasi katta o'qituvchisi, dotsent (v.b.)
E-mail: nigorkarimbaeva@gmail.com*

EKRAN SAN'ATI VA SAHNAVIY NUTQ MADANIYATI

Annotatsiya. Maqolada ekran san'ati mahsuli bo'lmish ko'rsatuv va filmlarning bugungi kundagi nutq masalasi haqida fikr va mulohazalar bildiriladi, taklif va tavsiyalar beriladi.

Kalit so'zlar: ekran san'ati, nutq madaniyati, televideniye, ko'rsatuv, film, adabiy til, lahja, jargon.

SPEECH ART AND SPEECH CULTURE

Abstract. This article contains thoughts and comments about the issue of today's speech of shows and films that are products of screen art, are informed, suggestions and recommendations are given.

Keywords: screen art, theatre, speech culture, tv, tv art, shows, film, literary language, dialect.

O'zbek xalqi qadimdan dunyo sivilizatsiyasiga, umumbashariy qadriyatlar rivojiga beqiyos hissa qo'shib kelmoqda va bunda ona tilimizning xizmati katta. Usiz Mahmud Koshg'ariyning "Devoni lug'atit-turk"i, Ahmad Yassaviyning hikmatlari, Alisher Navoiyning "Xamsa"si, Zahiriddin Muhammad Boburning "Boburnoma"si, Abdulla Qodiriyning "O'tkan kunlar"i, Cho'lpon va Abdulla Oripov hamda Muhammad Yusufning o'tli she'riyati yaralmagan bo'lardi. Usiz onalarimiz allasi tinglanmagan, zarur hayotiy bilim va tushunchalar ong-u shuurimizga singdirilmagan, odobu axloqimiz va fe'l-u atvorimiz o'git-u nasihatlar asosida shakllanmagan bo'lardi. Bugungi kunda ona tilimiz imkoniyatlaridan keng foydalanish, xalqaro maydondagi nufuzini yuksaltirish, zamonaviy soha va tarmoqlarda faol qo'llanilishini ta'minlashga qaratilgan tegishli chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda. Milliy tiklanishdan milliy yuksalishga o'tish yo'lidagi asosiy

omil ona tili bo'lib, uning targ'ibotida ekran san'ati va nutq madaniyatining o'rnini hamda ahamiyati beqiyosdir.

Bugungi kunda har bir xonadonda mavjud bo'lgan "televizor" orqali kishilarning axborotga bo'lgan ehtiyojini asosan berilayotgan yangiliklar qondirib, unda namoyish etilayotgan axborot hamda turli mavzudagi ko'rsatuvlar tomoshabinlar uchun ishonchli va qulayligi bilan ahamiyatga molik bo'lishi shart. Oddiy ko'rsatuvni tayyorlashdan tortib, uni efirga uzatishgacha bo'lgan muddat ichida o'nlab kishilarning mehnati yotadi. Qisqa xabarni tayyorlash uchun ham ijodkorning, qolaversa, texnik xodimlarning bir necha soatlab tayyorgarlik ko'rishiga va o'sha xabar ustida ishlashiga to'g'ri keladi. Avvalo boshlovchi, muharrir, jurnalist va rejissyor xabarning asl mazmuni va mohiyati, dolzarbligi haqida tushunchaga ega bo'lishi, tasvirga tushirish jarayonida nimalarga e'tibor berishi zarurligini chamalab olishi kerak. Undan so'ng tasvirga tushirish ishlari amalga oshiriladi. Montaj davrida esa matnda urg'u berilgan voqealar, xabar mazmuniga qarab kadr tanlanadi. Shundan so'nggina tayyor xabar dasturga kiritilib, efirga uzatiladi. Bu jarayon, avvalo, xalqqa sifatli va mazmunli xizmat qilishni maqsad etadi. Unda yetkazilayotgan har bir so'zning ahamiyati juda muhimdir. Shuning uchun boshlovchi va yoki bevosita ekran san'ati bilan mashg'ul kasb egalariga katta mas'uliyat yuklaydi.

S.Xaytmatovning "Становление и развитие телевизионного художественного кино в Узбекистане", K.Kalantarning "Кинорежиссёрское искусство А.Бекназарова", B.Ahmedovning "O'zbek kinosining rivojlanish tarixi", F.Fayziyevaning "O'zbekiston badiiy televideniyesining shakllanishi (1956–2000-yillar)", I.Rahmatullayevaning "O'zbekiston televideniyesida yoshlar ko'rsatuvlari (badiiy mahorat muammolari)", O.Sultonovning "O'zbekiston televideniyesi kulgi san'ati" dissertatsiyalari mavzuni o'rganishda qimmatli bo'lib, asosiy muammo va yechimlar chuqur tahlil etilgan. Ekran san'atida nutqning o'rnini va ahamiyati haqida esa S.Inomxo'jayevning "Badiiy o'qish asoslari", "Notiqlik san'ati asoslari", "O'tmish sharq notiqligi", L.Xo'jayevaning "Badiiy so'z san'ati",

I.Jumanovning “Badiiy so‘z mahorati”, G.Xoliqulovning “Sahna nutqi mahoratini egallashda uslub va vositalar”, Sh.Yusupovning “Boshlovchilik mahorati”, “Sahna nutqi. Mikrofon bilan ishlash”, R.Usmonova “Nutq san’atida tez aytishning ahamiyati”, M.Yo‘ldoshevning “Suxandonlar”, M.Xojimatovning “Sahna nutqi (nutq texnikasi)” kabi qator adabiyot va qo‘llanmalardan mavzuni yoritishda ma’lumotlar olamiz.

Ekran san’atidagi aktyorlik, notiqlik, boshlovchilik nutq vositasida tinglovchi yoki tomoshabinga muayyan g‘oya va maqsadlarni yetkazish, tushuntirish, ta’sirlantirish, ma’lum yo‘nalishga safarbar qilishni ko‘zda tutib, ko‘proq mazmun va mantiqiy asoslarga tayanadi. E’tiborni tortish, ta’sirchanlikni oshirish maqsadida ma’lum o‘rinlarda dialektal, jargon so‘zlarni ishlatish mumkin. Nutq madaniyati esa madaniy nutq, adabiy til me’yorlari, nutqning kommunikativ sifat va uslublari, talaffuz sofligi, fikrning aniq va ravonligini nazarda tutib, yot so‘zlarni ishlatishga ruxsat bermaydi.

Stanislavskiy ta’kidlaganidek, har qanday san’atda uni shakllantirishning tovush, rasm, harakatda ifodalanadigan uzluksiz, to‘xtab qolmaydigan chizig‘i mavjud bo‘lishi zarur. San’at sohasining barcha yo‘nalishi televideniya mujassamlashgan. Ya’ni konsert, shou, kinoteatr, teatrlarga tashrif buyurmasdan, televideniye orqali kuy va navoni tinglab, spektakl, konsert, shou yoki kinoni tomosha qilish mumkin. Bu televideniyaning eng katta yutuqlaridan biridir. Buning uchun televideniye xodimlari, umuman, san’at sohasining har bir yo‘nalishidagi ijodkor qobiliyatli bo‘lib, o‘z ustida tinmay ishlashini taqozo etadi.

Haligacha adabiy til normalarini saqlab qolgan ko‘rsatuvlar va namuna sifatida tilga olinadigan ko‘plab filmlar bor. Misol uchun, “Assalom O‘zbekiston”, “Qishloqdagi tengdoshim”, “Oqshom ertaklari”, Zakovat”, “Diydor shirin” kabi ko‘rsatuvlar, mashhur kinorejissyor Shuhrat Abbosovning “Mahallada duv-duv gap” filmini olaylik. Hali-haligacha odamlar bu ko‘rsatuv va filmlarni sevib tomosha qiladilar. Bundan tashqari, kinodagi sahna ko‘rinishlarini, kinodagi gap-so‘zlarni, iboralarni eslab qolib, vaqti kelganda hayotda ham qo‘llab turishadi. Bunga o‘xshash

yana ko'p filmlarni misol keltirish mumkin: "Sen yetim emassan", "Suyunchi", "Kelinlar qo'zg'oloni", "Ulug'bek yulduzi", "Alisher Navoiy", "Tohir va Zuhra", "O'tgan kunlar", "Dilbarim", "Maftuningman" va hokazo. Bu filmlarning barchasi mashhur bo'lib, ularni hozirga qadar zavq bilan tomosha qilamiz.

Bugungi axborot asrimiz taraqqiyotida ekran san'ati va nutq madaniyati uyg'unligining mevalaridan biri – yangiliklar dasturidir. Yangiliklarni yetkazuvchi boshlovchi esa katta bilim va ko'nikma sohibi bo'lishi darkor. Bu borada tajribali diktorga va pedagog Sh.Yusupovning "Boshlovchilik mahorati" kitobida qator metodlar keltirilgan. Ayniqsa, quyidagi pauza, lyuft pauza, urg'ular ustida ishlash metodi mavzuning yoritilishida asosiy o'rin egallaydi:

- matn o'qilayotgan vaqtda nafasni yetkazish;
- mantiqiy urg'u oladigan so'zlarni ajratish;
- ijroda pauza va lyuft pauza joylarini aniq belgilash;
- ovoz liniyasini o'zgartirmasdan urg'u, pauza va lyuft pauza qo'llash;
- so'zdan so'zga yengil o'tish.

Misol uchun deb fikrini mustahkamlaydi: "Assalomu alaykum (pauza) efirda (lyuft pauza) Davr yangiliklari (lyuft pauza) studiyada Dilfuza Yusupova". E'tibor bergan bo'lsangiz ushbu matndagi to'xtalish holati va urg'uni qayerga qo'yish lozimligi ko'rsatilgan [1, 43-b].

Yana bir tajribali diktorga A.O'tbosarov bilan o'tkazilgan "Matn ustida qanday ishlanadi" nomli master klassdagi quyida keltirilgan andozalar bugungi kun uchun dasturulamalidir:

Artikulyatsiya mashqlari unchalik ko'p emas. 10, 15 ta xolos. Ularning ayrimlarini keltiramiz:

- lablarni yig'iq holda avval oldinga cho'chchaytirish, tish qatorlarini ko'rsatmasdan ikki tomonga yopish;
- lablarni yumgan holda o'ngga, chapga, yuqoriga, pastga va aylanma bo'yicha (tishlar jipslashgan holda) harakatlanish;
- pastki jag'ni oldinga, o'ngga, chapga, yuqoriga, pastga harakatlantirish.

O'z ishiga mas'uliyat bilan yondashgan boshlovchi efirga chiqish oldidan ushbu mashqlarni bajarsa, foydadan holi bo'lmaydi. Boshlovchi bitta bo'lsa, tomoshabinlar soni milliondan oshadi. Bu esa tomoshabinlar ichida ravon nutqning farqiga boradigan va eshitmoqchi bo'lganlar ham juda ko'p ekanligidan dalolat [2].

Televideniyeining kelajagi texnikaning o'sishi va undan studiyalarda foydalana olish, kadrlar tayyorlash hamda televideniye dasturlarini tayyorlash, boshlovchi va muharrir sifatida voqealar, reportajlar matnini ishlash, geografiyasini keng bo'lishini ta'minlash kabilar bilan chambarchas bog'liq.

Televideniye orqali hozirgi kun talabiga javob bera oladigan dasturlar, teleko'rsatuvlar tayyorlansa, nur ustiga nur bo'lar edi.

Imkon qadar har bir kanal va undagi personallar ixtisoslashgan hamda o'ziga xos uslubga ega bo'lishi lozim.

TV hech qachon yengiltaklikni targ'ib etuvchi qo'shiqlar, salkam pornografik reklamalar, inson qalbini qattiqlashtiradigan "o'ldir-o'ldirlardan iborat" videofilm, kino korxonasi bo'lib qolmasligi kerak. Axloqiy tarbiyaning aqliy-ma'naviy va jismoniy tarbiya bilan qo'shib olib borilishi maqsadga muvofiqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Yusupov Sh. *Boshlovchilik mahorati: o'quv qo'llanma.* – Toshkent: Navro'z, 2014. – 62 b.
2. O'tbosarov A. *Matn ustida qanday ishlanadi: master-klass // Sado gazetasi.* – 2014. – № 37. – B. 3.